

”Uppgången till Policen och dess arbetsrum är uti en trång och mörk gränd; med mörka trånga och branta trappor” – upplevelser av Stockholms första polishus kring sekelskiftet 1800

Tobias Osvald

Det första polishuset i Stockholm, vilket brukades under åren 1776–1792 och 1797–1818, är ett föga belyst fenomen. Dels i så måtto att Poliskammarens lokaler hitintills endast behandlats översiktligt av forskningen, dels i bokstavlig bemärkelse då lokalerna var i beryktat dåligt skick och hade bristfällig belysning. En undersökning av det första polishuset och dess roll i polisverksamheten ger en fördjupad förståelse av ordning i det tidigmoderna Stockholm.

I skrivelser mellan ämbetsmän finns omfattande redogörelser för hur byggnadens läge i en trång och solfattig gränd bara förvärrades av att lokalerna var mörka, stinkande och kalla. Dyliga klagoskrifter, uppkomna i en väldigt specifik kontext, bör behandlas varsamt men utgör samtidigt en viktig pusselbit för att utveckla förståelsen kring en specifik byggnad och myndighetsplats faktiska förhållanden. Utöver klagoskrifterna förekommer lokalerna ibland även i det rättsliga materialet som uppstod genom den ordinarie verksamheten. I dessa källor går att se vilka människor som rörde sig där, hur bråk kunde uppstå i och med processerna i polisdomstolen, hur varor ibland smugglades in till arresteranter och hur eventuellt stöldgods kunde undångömmas. Bortom skrivelser och det rättsliga materialet finns även handlingar relaterade till renoveringar som ger ytterligare insikt i upplevelsen av byggnaden för de stockholmare som rörde sig i lokalerna, frivilligt eller ofrivilligt. Här tar jag stor inspiration från Dag Lindströms senare forskning som fokuserat på just återskapandet av rumsliga praktiker i specifika byggnader med stöd i olika sorters material. Eftersom det i föreliggande fall inte handlar om någon bostad eller verkstad kommer ett särskilt slags förhållande mellan hus och människor att belysas.

Kontext och ingång

I denna text avser jag utforska och utveckla hur lokalerna som utgjorde Stockholms första polishus påverkade och påverkades av polisverksamheten. Som jag redogjort för i min avhandling finns det goda skäl för att kalla den Kungliga Poliskammaren för Sveriges första polis. Detta är fallet utifrån organisationens syfte och beskrivning, utifrån vad som idag skulle kännas igen som en polisorganisation med det övergripande ansvaret för ordningens upprätthållande och utifrån att det var precis i detta skede som polisbegreppet kom att börja anta den betydelse som det har idag.¹ Poliskammarens första lokaler går därmed med rätta att kalla för inte bara Stockholms utan också Sveriges första polishus.

Den Kungliga Poliskammaren kom under sin existens att inhysas på en mängd olika platser. Av intresse här är som sagt de tidigaste lokalerna. Utöver den symboliska betydelsen har det sin förklaring dels i att det är den lokal som Poliskammaren innehade längst och dels i att källorna härom är mest utförliga. Dessa första lokaler låg i direkt anslutning till överståthållarbostället. Placeringen var logisk eftersom kammaren organisatoriskt var direkt underordnad Överståthållarämbetet. Överståthållaren huserade i egenskap av konungens ställföreträdare i Stockholm i det Tessinska palatset, den ståtliga barockbyggnad mitt emot slottet som idag utgör landshövdingeresidens för Stockholms län. Poliskammarens lokaler låg i en flygelbyggnad på fem våningar plus källare och krypvind i hörnet av vad som idag är Trädgårdsgatan och Skeppar Olofs gränd. I en kort kungörelse som kom bara några dagar innan Poliskammaren öppnades framhävdes adressen och överståthållaren poängterade att verksamheten skulle vara öppen och tillgänglig för stadens befolkning: ”en och hwar icke obetagit, at på hwad tid af dagen, som hälst, hos Öfwer-Ståthållare-Embetet uti Politie-rummen angifwa alt thet, som i mer eller mindre mohn är skridande emot god ordning och Police”.² Platsen kallades under perioden *polisgränd* i folkmun.³ Dessa lokaler brukades av Poliskammaren under åren 1776–1792 och 1797–1818.⁴

I figur 1 och 2 visas detaljer från Jonas Brolins kända karta över stadsön. Figur 1 visar polishusområdets placering på stadsön i relation till Kungliga slottet, Slottsbacken, Storkyrkan och staden i övrigt. På figur 2, som visar området i närbild, är överståthållarbostället angivet med nummer 6 och Poliskammarens flygel har märkts upp av mig med bokstaven P.

---

¹ Tobias Osvald, *Stadens gränsplatser: Kungliga Poliskammaren och vardagens omstridda rum i Stockholm, 1776–1835* (Uppsala 2022) s. 55–56, 60–65; Josefine Berndt, *Polisfrågan i svensk politik: Reformen och institutionell förändring 1875–1965* (Stockholm 2023) s. 35–38, 346.

² Öfwer-Ståthållare-Embetets Kungörelse, Angående then nya Politie-Inrättningen här i Staden, som med then 22 i thenne April månad kommer at taga sin början, Gifwen Stochkolm then 17 April 1776, Årstrycket, Uppsala universitetsbibliotek (UUB).

³ Claës Lundin & August Strindberg, *Gamla Stockholm: Anteckningar ur tryckta och otryckta källor* (Stockholm 1882) s. 578–579.

⁴ Åren 1792–1795 bedrevs verksamheten i Indebetouska huset, längre upp på slottsbacken, 1795–1797 i Sparreska palatset på Riddarholmen och 1818–1852 i det Sundsvallska huset på Helgeandsholmen. För mer information om dessa övriga lokaler, se Nils Staf, *Polisväsendet i Stockholm 1776–1850* (Stockholm 1950) s. 60–61, 225–226, 343–344; Osvald (2022) s. 67–69.

Mats Berglund har i sin avhandling om upplopp och gatubråk i Stockholm visat på betydelsen av att olika vaktorgan hade sina högkvarter och häkten på ett antal centrala platser i staden. Polishuset på den norra delen av stadsön passar tydligt in i denna bild, centralt placerad och i direkt anslutning till statsmaktens främsta representanter.⁵ Byggnaden var arbetsplats för mellan sextio och sjuttio polisbetjänter, därutöver tillkom Poliskammarens ledning och administrativa personal.⁶

Den generella betydelsen av att kontrollera och organisera specifika platser har i svensk kontext belysts särskilt i antologin *Politiska rum*. Mats Hallenberg och Magnus Linnarsson har i dess introduktion pekat på platsskapande som ett viktigt uttryck för maktanspråk.⁷ Joakim Scherp visar i sitt kapitel i antologin de avgörande praktiska fördelarna för bondeståndet med att samlas i en egen lokal under 1600-talet.⁸ Poliskammarens väsensskilda karaktär gör direkta jämförelser med bondeståndet långsökta, men den övergripande poängen pekar på att verksamheter i det tidigmoderna Stockholm kunde stärkas av goda lokalförutsättningar. Magnus Linnarssons eget kapitel i antologin är än mer relevant. Där belyses särskilt betydelsen av ändamålsenliga lokaler för ämbetsutövning som något vilket skapade arenor för statsmakt och undersåtar att mötas.⁹ Det bör dock noteras att Linnarssons undersökning ägnas åt större statliga förvaltningsorgan och kollegier under 1600-talet då dessa var under uppbyggnad.¹⁰ Poliskammaren kan förvisso betraktas som statlig, men som organisation sedd var den väsentligt enklare till sin karaktär. Vissa intressanta jämförelser går att utföra trots denna skillnad.

En fråga är vad inrättandet av ett polishus i praktiken innebar för verksamheten. Vad upplevde polisbetjänterna, för att inte säga civilbefolkningen, när de trädde in i polishuset? I denna fundering dras inspiration av Daniel Jütte som på kreativa vis sökt förståelse för upplevelsen av att passera genom en stadspport under tidigmodern tid. Jütte utforskar såväl den symboliska betydelsen av att inträda genom porten som vad det innebar i form av vardaglig praktik.¹¹ Att det var en komplex social praktik framgår tydligt och den enskilde var tydligt utlämnad till portvakternas nycker.¹² Även Riitta Laitinen har på ett tankeväckande vis poängterat betydelsen av att fånga upplevelsen av fysisk rörelse genom den

---

⁵ Mats Berglund, *Massans röst: Upplopp och gatubråk i Stockholm 1719–1848* (Stockholm 2009) s. 76–79.

⁶ Osvald (2022) s. 64.

⁷ Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson, "Introduktion", i Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund 2014) s. 9, 15–16.

⁸ Joakim Scherp, "Vi vill ha en lokal! Kampen om riksdagens mötesordning 1617–1634", i Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund 2014) s. 201–202, 208, 211–212.

⁹ Magnus Linnarsson, "Ett wist bequämligitt rum?: Byråkratin som platsskapare i 1600-talets Sverige", i Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.), *Politiska rum: Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850* (Lund 2014) s. 215–218.

¹⁰ Linnarsson (2014) s. 219–220.

¹¹ Daniel Jütte, "Entering a city: On a lost early modern practice", *Urban History* 41:2 (2014) s. 204, 215.

¹² Jütte (2014) s. 220–221.

tidigmoderna staden.¹³ På vilket sätt de som trädde in i polishuset upplevde saken kan vara minst lika avslöjande som komplexa rörelser genom stadsrummet.

Metod och material

Föreliggande undersökning av Poliskammarens lokaler blir härmed ett tydligt exempel på den *mikrogeografiska metod* som Dag Lindström tillsammans med medredaktörerna Alida Clemente och Jon Stobart fört fram i en antologi på temat städers små geografier. Mikrogeografisk metod framhäver såväl det abstrakta som det materiella i det studerade rummet och söker i den småskaliga vardagen sociala processer och förhållanden som inte är synliga i större skala.¹⁴ I denna text kommer det till uttryck genom att studien undersöker den specifika byggnadens betydelse för polisverksamheten och de som omfattades av denna verksamhet.

Här tar jag också inspiration av det byggnadsspecifika och källpluralistiska angreppssätt som varit återkommande i Dag Lindströms forskning, särskilt i hans samarbete med Göran Tagesson. Materiella omständigheter och rumslig konkretion utgör där ett oundgängligt sätt att förstå såväl bostäder som arbetsplatser.¹⁵ Central för denna metod är vad de benämner ett *biografiskt perspektiv*, vilket ”strävar efter en integrerad analys av husens och hushållens föränderlighet, att identifiera både variationer och mönster i hus, hushåll och boendekonstellationer, samt att fånga dynamiken mellan hus och människor”.¹⁶ Relationen mellan hem och hushåll blir utifrån detta metodpaket något dynamiskt föränderligt, i kontrast till en ofta dominerande statisk syn på förindustriella städer.¹⁷ Föreliggande undersökning utökar detta perspektiv till att också omfatta offentliga byggnader.

Det bör observeras att Lindströms och Tagessons gemensamma forskning ofta har kombinationen av historiska och arkeologiska observationer som en central komponent. Föreliggande analys kommer i kontrast med detta av praktiska skäl endast att genomföras utifrån bevarade texter. Det kan dock nämnas att byggnaden står kvar och polishuset vore förtjänt av byggnadsarkeologiska studier. Men när de resurser som krävs för något dylikt inte står till buds, som här och ofta annars, måste det textuella materialet vara tillräckligt för stunden. Katrina Navickas har argumenterat väl för att svårigheterna med att genomföra rumsliga analyser av tidigmoderna platser baserade på källor i textform förvisso är stora, men att historiker icke desto mindre kan och måste våga angripa specifika platser och försöka

---

¹³ Riitta Laitinen, *Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden* (Amsterdam 2017) s. 49–50.

¹⁴ Alida Clemente, Dag Lindström & Jon Stobart, ”Introduction”, i Alida Clemente, Dag Lindström & Jon Stobart (red.), *Micro-geographies of the Western City, c.1750–1900* (London & New York 2020) s. 1–7.

¹⁵ Dag Lindström & Göran Tagesson, ”On spatializing history: The household as spatial unit in Early Modern Swedish towns”, *META* (2015) s. 47–58.

¹⁶ Dag Lindström & Göran Tagesson, ”Hus och hushåll i den tidigmoderna staden: Ett metodpaket”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 85 (2023) s. 36.

¹⁷ Lindström & Tagesson (2023) s. 30–31.

förstå de rumsliga förhållanden som uppstod där.¹⁸ Oavsett om det är enda sättet att nå fram till en historisk plats för att den inte längre existerar eller för att tillgängliga resurser sätter begränsningar ingjuter detta resonemang hopp. För den som accepterar resonemanget blir det i kontrasterna mellan olika slags källor möjligt att genomföra annars omöjliga mikrogeografiska analyser.

I föreliggande text handlar källmaterialet om handlingar relaterade till Tessinska palatsets renovering cirka 1773–1775 och efterföljande underhåll, skrivelser avseende Poliskammarens lokaler och nedslag i rättsligt material producerade inom ramen för polisens verksamhet från 1776 fram till 1835. Det kan noteras att förordningar och kungörelser endast nämns i förbifarten, vilket är en stor skillnad med Linnarssons undersökning av andra ämbetslokaler där förordningar utgör det huvudsakliga materialet. Som nämnt studerar Linnarsson större statliga organ som i huvudsak etablerades under 1600-talet. I deras förordningar finner Linnarsson detaljerade instruktioner om hur organisationernas lokaler skulle te sig, exempelvis om hur många rum som skulle finnas och hur dessa skulle disponeras, särskilt med fokus på representation.¹⁹ Detaljrikedomen kan kontrasteras med förordningen som inrättade Poliskammaren och angav dess arbetsformer, endast i en passus i samband med att beslutsmandat upptecknas omnämns ”the rum, som i Öfwer-Ståthållare-huset för Politie ärenderne särskildt nu äro inrättade”.²⁰ Frånvaron av närmare detaljreglering är dock i linje med ett av Linnarssons resultat, nämligen att explicita beskrivningar av lokaler försvann under 1600-talets gång allteftersom byråkratin blev mer etablerad och fick en självklar ställning i landet.²¹ Såväl Poliskammarens annorlunda karaktär som förändrade normer kring förordningar förefaller därmed bidra till att det är ett annat slags källmaterial som krävs för att ge insikt om lokalerna. Sådant finns det gott om här.

Tessinska palatset förvärvades av Stockholms stad 1773 med sikte på att det skulle bli överståthållarboställe.²² En omfattande renovering företogs och bland arkitekternas papper finns bevarat sådant som dagsverkslängder, verifikationer och diverse anteckningar som rör löpande underhåll av fastigheten och möblering av lokalerna.²³ I Bemedlingskommissionens arkiv finns, förutom handlingar relaterade till själva införskaffandet, även ett utförligt protokoll från en

---

¹⁸ Katrina Navickas, ”Thirdspace? Historians and the spatial turn, with a case study of political graffiti in late eighteenth- and early nineteenth-century England”, i Sam Griffiths & Alexander von Lünen (red.), *Spatial cultures: Towards a new social morphology of cities past and present* (London 2016) s. 74–75.

¹⁹ Linnarsson (2014) s. 220–228.

²⁰ Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, Angående Policens förbättrande här i Residence-Staden, Gifven Stockholms Slott then 13 Februarii 1776, Årstrycket, Uppsala universitetsbibliotek, 10 §.

²¹ Linnarsson (2014) s. 229–232.

²² W. Legran (pseudonym för Fredrik Ulrik Wrangel), *Tessinska palatset: Ett bidrag till öfverståthållarehusets i Stockholm historia* (Stockholm 1912) s. 23–24.

²³ Volym 1, 1774–1808, II Handlingar rörande Tessinska palatset, sedermera överståthållarbostället, 0176C Börs-, bro- och hamnbyggnadskommitterade, Arkitekternas papper, Stockholms stadsarkiv.

genomgång av de nyrenoverade lokalerna den 4 januari 1776.²⁴ Härutöver finns i Stockholms stadsarkivs gamla ritningssamling en planritning med tillhörande planbeskrivning som stadsarkivet spekulerat härrör från cirka 1775.²⁵ Genom dessa källor går det att i viss mån följa renoverings- och underhållsprocessen för att därigenom komma lokalerna väldigt nära. Detta material kan sammantaget jämföras med delar av det som Ulrik Langen använder för att belysa förödelsen av en misstänkt bordell som genomfördes av uppretade folkmassor i Köpenhamn i januari 1772 i samband Struenseeaffärens upplösning. Förstörelsen av föremål och byggnad är inte direkt jämförbara med en omfattande renovering, men visar på sätt att nå fram till byggnaders historiska materiella verklighet.²⁶

När det var dags för Poliskammaren att 1776 ta sina lokaler i besittning föll det på överståthållare Carl Sparre att se till att de blev möblerade. I skrivelser mellan honom och hovintendenten Carl Fredrik Adelcrantz och riksmarskalken Hans Henrik von Liewen ges viss insyn i de ursprungliga prioriteringarna för lokalerna.²⁷ En senare skrivelse från överståthållare Carl Mörner som överlämnades till Kungl. Maj:t år 1813, långt in på Poliskammarens andra vistelseperiod i samma lokaler, ger en fördjupad och mörkare bild av tillvaron där.²⁸

Slutligen finns Poliskammarens eget arkiv. I diarieböcker infördes löpande varje ärende som kammaren hanterade. Notiserna består av klargörande sammanfattningar som beskriver kärnan i varje ärende och vilka parter som var inblandade.²⁹ Genom dylikt material, egentligen inte alls framställt med polishuset självt i åtanke, går det således att bilda sig en uppfattning om hur flödet av människor kunde se ut. Detta perspektiv ger tillsammans med övriga källor en mer heltäckande bild av Poliskammarens faktiska framväxt. Stegvis går det att se hur polishuset fick sin struktur, sina inventarier och till sist fylldes med kött och blod.

Införskaffande och underhåll

Som redan nämnt tog Stockholms stad över Tessinska palatset 1773. I stadsarkivets gamla ritningssamling finns en odaterad och osignerad ritning vid namn ”Facade af Öfver Ståthållare Bostället mot Slottsbacken”. Vid Stockholms stadsarkiv har man spekulerat att ritningen med tillhörande material har skapats i

---

²⁴ Volym 1, 1773–1863, F 5 Handlingar rörande Tessinska palatset, sedermera överståthållarebostället, 0165 Bemedlingskommissionen, Stockholms stadsarkiv.

²⁵ GS 16:1 (planförklaring), GS 16:2–3 (planritningar), 0085 Gamla Ritningssamlingen, Stockholms stadsarkiv.

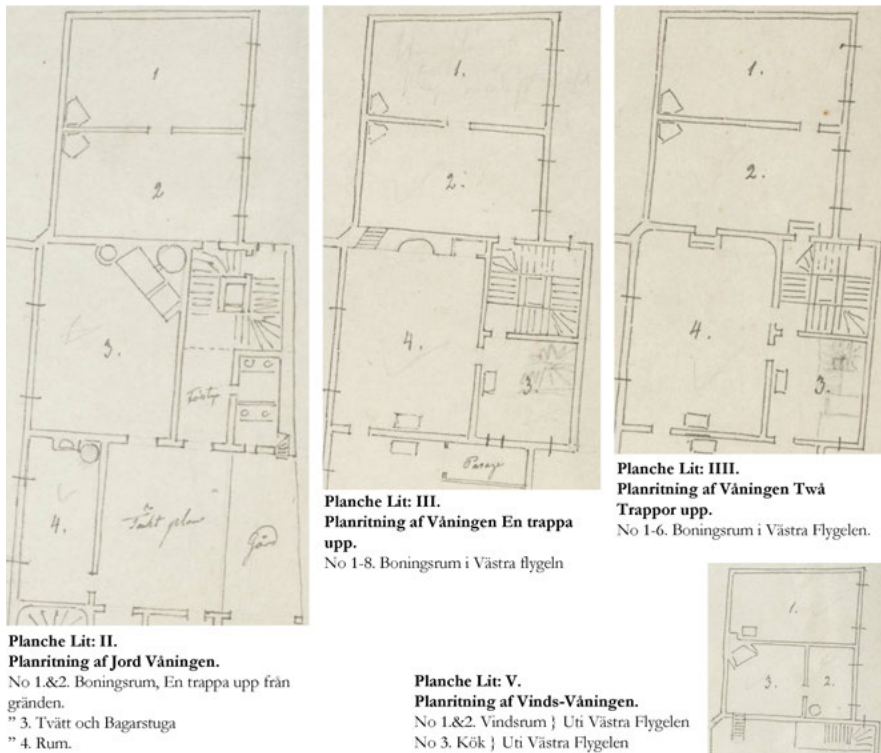
²⁶ Ulrik Langen, ”Representing a disreputable home”, i Alida Clemente, Dag Lindström & Jon Stobart (red.), *Micro-geographies of the Western City, c.1750–1900* (London & New York 2020) s. 79–81.

²⁷ Volym 89, 1776, B1A Registratur, huvudserien 1667–1878, 0018 Överståthållarämbetets äldre kansli, SSA; Volym 13, 1773–1781, 3 Riksmarskalken, I Kungliga hovet, 1135 Allmänna verks, ämbetsmäns, direktions m fl skrivelser till Kungl. Maj:t 1600t–1840, Riksarkivet i Stockholm.

²⁸ Volym 125, 1813, 13 Skrivelser från överståthållaren i Stockholm, 1134 Kollegiers m fl, landshövdingars, hovrätters och konsistoriers skrivelser till Kungl Maj:t 1600t–1840, Riksarkivet i Stockholm.

²⁹ C 1a1 Diarium, 01 Äldre Poliskammaren, ÖÅ 0021 Överståthållarämbetets för polisärenden 1, Stockholms stadsarkiv. För en mer omfattande beskrivning av arkivet, se Osvald (2022) s. 33–37.

samband med att överståthållaren efter renoveringen flyttade in i Tessinska palatset 1775. Utöver fasadritningen finns planförklaringar samt planritningar, utförda av en annan hand än fasadritningen, som uppenbart hänger samman.³⁰ Det är mycket möjligt att dessa dokument är uppförda efter renoveringen och korrekt bör tillskrivas 1775, men det är omöjligt att veta säkert. Intrycket av att dateringen någorlunda stämmer stärks dock genom att undersöka ritningarna i relation till besiktningmaterial från året därpå. Eftersom det inte finns några andra planritningar från sent 1700- och tidigt 1800-tal är en dylik ingående jämförelse nödvändig. För denna undersökning är jämförelsen enda sättet att säkerställa användbarheten av en oumbärlig källa för det eftersträvade mikrogeografiska angreppssättet. Planritningarna för oss nämligen närmare den specifika platsen och ger en djupare förståelse av de rörelser i rummet som annars endast finns skriftligt re presenterade. På vilket sätt de olika källorna hänger ihop blir bara tydligt genom att i detalj gå in på själva planritningarna och -förklaringarna.

Figur 3. Detaljer och citat från GS 16:1 (planförklaring), GS 16:2–3 (planritningar), 0085 Gamla Ritningssamlingen, SSA.

Det som presenteras ovan i figur 3 är just de delar från planritningarna och tillhörande planförklaringar som berör den del av Tessinska palatset som Poliskammaren huserade i. Mer specifikt består den markerade byggnaden P på kartan

³⁰ Ritning över Tessinska palatset, Överståthållarehuset, Stockholmskällan, Stockholms stad, <<https://stockholmskallan.stockholm.se/post/33006>> (20/12 2023).

ovan (figur 2) av rummen som på ”Jord Våningen”, ”En trappa upp” och ”Två Trappor upp” numrerats med 1 och 2, samt på ”Vinds-Våningen” numrerats med 1, 2 och 3. Härutöver fanns en ej bevarad planritning, vilken tack vare att planförklaringen är komplett kan utläsas ha visat två boningsrum med ingång direkt från gränden, samt tre välvda källarvalv. Källarvalven och samtliga rum på ritningarna ovan nåddes genom det kvadratiske trapphuset till höger i ritningarna. På så vis går det hos planritningarna att identifiera samtliga våningar som finns i huset än idag. Som framgår av de citerade planförklaringarna ovan skiljs inte flygelns rum ut från mängden boningsrum i övrigt. Det faktum att flygelns rum vid planritningarnas tillkomst ännu inte hade tilldelats någon myndighetsrelaterad funktion stärker föreställningen om att detta material är från 1773–1775 och upprättades inför eller precis efter renoveringen. Att flygelns rum tilldelades funktioner för Poliskammaren omgående efter renoveringen går nämligen att konstatera med hänvisning till nästa källa.

Den 4 januari 1776 genomförde Stockholms Bemedlingskommission en inspektion av fastigheten tillsammans med överståthållaren Carl Sparre. Protokollet från denna ”syn och besiktning” av palatset är noggrant och detaljerat.³¹ Besiktningensprotokollet använder en helt annan numrering än nyssnämnda ritningar men om det fanns några egna planritningar till protokollet har dessa inte bevarats. Trots olika numreringar går det med viss ansträngning att kombinera besiktningensprotokollets beskrivningar med det de tidigare planritningarna visar. Jämförelsen försvåras av att Poliskammarens flygel till höjden skiljer sig en halv våning från det angränsande palatset i övrigt. Höjdskillnaden i sig är inget problem, men i föreliggande fall väljer dessa två källor att tillskriva flygelns delar olika våningar i relation till palatset i övrigt, vilket kan försvåra tolkningarna. Källarvåningen är trots detta oproblematiske. Besiktningensprotokollet anger att det fanns två källare under det så kallade lilla huset med gluggar mot gränden, vilket motsvaras väl av planförklaringen till den ej bevarade planritningen som ska ha visat källarvalv.

När det kommer till det som besiktningensprotokollet kallar för *Första Våningen* är det tydligt att det är planritningens ”Jord Våningen” som beskrivs, förutom när det kommer till just polishuset här i fokus. Där presenterar protokollet nämligen två vaktrum för polisbetjäningen med särskild ingång från gränden och fönster med galler, vilket svarar väl mot den frånvarande planritningen och förhållandet på markplan idag.

Besiktningensprotokollet anger att på *Andra Våningen*, tillika nummer 1 och 2 av planritningens ”Jord Våningen”, fanns Poliskammarens förmak med enkla brädgolv och vävbeklädda väggar, vilket ledde in till ett sessionsrum med ornerade lister och en målad dessus-de-porte omgiven av en förgylld ram.

Ytterligare en trappa upp anger besiktningensprotokollet *Tredje Våningen*, tillika nummer 1 och 2 av planritningens ”Våningen En trappa upp”, som

---

³¹ Volym 1, 1773–1863, F 5 Handlingar rörande Tessinska palatset, sedermera överståthållarebo-stället, 0165 Bemedlingskommissionen, Stockholms stadsarkiv.

Poliskammarens kansli och arkiv, enklare inredda med målade väggar samt med ett väggfast skåp i flera avdelningar.

Här förefaller det som att besiktningsprotokollet hoppar över en våning. Det är oklart vad detta beror på, men nästa våning som beskrivs är vinden. Eventuellt har hoppet att göra med att flygelns halvvåningar hamnade ur fas med våningsordningen för palatset i övrigt, varvid den som skrev besiktningsprotokollet gjorde en miss. Om så är fallet förefaller det sannolikt att det är stadsfiskalerna, i egenskap av stadens åklagare och polisbetjänernas överordnade, och deras kontor på två rum som hör hemma på denna saknade våning. I besiktningsprotokollet omnämns stadsfiskalernas kontor som liggandes på *Första Våningen*, men sett till ordningen av genomgången kommer det sist på våningen och osannolikt långt från polisverksamheten i övrigt, vilket kan vara en indikation på en eventuell miss. Att fiskalskontoret låg i polisflygeln på en våning mellan kansli och arkiv respektive vindsvåningen, tillika nummer 1 och 2 av planritningens ”Våningen Twå Trappor upp”, framstår som ett tänkbart scenario och stärks av ytterligare källor som behandlas nedan.

Vindsvåningen beskrivs i besiktningsprotokollet ha bestått i ett boningsrum för polisvaktmästaren med två små fönster, ett därvid avdelat kök med en hörnspis och ytterligare ett kontorsrum som skiljts från boningen i övrigt. Slutligen nämns också att det från köket fanns en stege till en lucka i taket med en låg krypvind över rummen. Beskrivningen stämmer väl överens med planritningens nummer 1, 2 och 3 på ”Vinds-Våningen”.

Genom denna närgående läsning av två olika källor som sannolikt producerats nära varandra i tid har det således blivit möjligt att närma sig en bättre förståelse av polishusets beskaffenhet. Därmed inte sagt att föreliggande läsning är självklar och enkel. För egen del har det varit nyttigt att besöka byggnaden och utforska trapphuset samt våningen en trappa upp, idag huserande Tessinsällskapet, som analytiskt stöd. Om något visar det på problemet med att angripa fysiska platser endast genom skriftligt material. Kontrasterna mellan planritningarna och besiktningsprotokollets hantering av polishusets våningar går ändå endast att lösa ut med viss osäkerhet.

Det är möjligt att Bemedlingskommissionen begick misstag vid protokollförandet av rundvandringen, men likaså kan det tänkas att vem som än upprättade planritningarna förenklade förhållandet. Vid en övergripande jämförelse av planritningarna och protokollet, sett till hela Tessinska palatset, är det uppenbart att man inte nödvändigtvis alltid betraktat en identisk byggnad. Planritningarnas förklaringar beskriver ibland rum och passager som besiktningsprotokollet helt verkar saknas. I gengäld beskriver besiktningsprotokollet ibland delar av byggnaden som förefaller ha varit uppdelade i många fler rum än vad planritningen gör gällande. Därför kan det tänkas att planritningen upprättades i anslutning till renoveringen men innan den var genomförd. Oavsett är det inte något som förefaller ha påverkat polishusflygeln i större utsträckning, men diskrepanserna visar på tidigmoderna byggnaders föränderlighet.

Denna föränderlighet hos palatset ligger i linje med Lindströms och Tagessons argument om att för mycket fokus vid analyser av byggnader inte bör ligga på själva byggnadsfasen. Mycket finns att lära genom en nyfikenhet och öppenhet gällande senare förändringar och ombyggnationer. Det ”dynamiska förhållandet mellan konstruktion och bruk” bör inte tappas bort.³² Denna poäng illustreras tydligt av den omfattande renoveringen av Tessinska palatset, men också av dess löpande anpassning och underhåll. Bland arkitekternas papper finns som nämnt gott om dagsverkslängder och verifikationer som visar att arbetet inte upphörde 1775. Murare, timmermän och flera andra yrkesgrupper fortsatte dyka upp för att hålla efter och anpassa byggnaden efter verksamhetens behov.³³ Här skulle byggnadsarkeologiska metoder på lokalerna kunna stå för ett värdefullt bidrag i arbetet med att reda ut de oklarheter och diskrepanser som textmaterialet presenterar.³⁴ Trots frånvaron av arkeologiska undersökningar har det nu tack vare den ingående jämförelsen av skriftliga källor gått att bilda en grundläggande uppfattning om hur polishusets rumsfördelning strukturerades. Denna uppfattning föranleder frågan hur interiören och tillvaron därinom egentligen såg ut sedan lokalerna tagits i bruk.

Tillträde och tillvaro

En del information står att finna om de första ansatserna att få polishuset möblerat. Som redan nämnts skickade överståthållare Carl Sparre skrivelser till såväl hovintendenten Carl Fredrik Adelcrantz som riksmarskalken Hans Henrik von Liewen i början av mars respektive april 1776. Sparre äskade hos båda parter till Poliskammarens sessionsrum ett sessionsbord med läderöverdrag och blått kläde runt omkring, en blå sammets Himmel, en stor länstol, två mindre länstolar samt sex karmstolar och två klädda pulpeter. Till förmaket efterfrågade Sparre en enk-lare pulpet för vaktmästaren, två karmstolar samt bänkar längs med väggarna för polisbetjänter och parter i olika ärenden att sitta och vänta på. Slutligen var det kansliet som Sparre önskade få möblerat med en större pulpet som kunde rymma tre personer, samt därutöver fyra karmstolar och ett stort skåp för dokument-förvaring.³⁵

Sparres förfrågan ger en insyn i vad som ansågs vara prioriterat för Poliskammarens verksamhet. Något som kan noteras är blandningen av rent praktiskt möblemang för väntande och administration och de mer representativa föremålen för sessionsrummet. Av besiktningen som Sparre genomförde bara några månader innan han skickade skrivelserna framgår att just sessionsrummet stack ut i fråga om ornament och det framstår som tydligt att möblemanget skulle leva upp

---

³² Lindström & Tagesson (2023) s. 33.

³³ Volym 1, 1774–1808, II Handlingar rörande Tessinska palatset, sedermera överståthållarebostället, 0176C Börs-, bro- och hamnbyggnadskommittéerade, Arkitekternas papper, Stockholms stadsarkiv.

³⁴ Lindström & Tagesson (2023) s. 36.

³⁵ Volym 89, 1776, B1A Registratur, huvudserien 1667–1878, 0018 Överståthållarämbetets äldre kansli, 4/3, 10/4, Stockholms stadsarkiv.

till denna nivå. Det kan dock noteras att tanken på en blå tronhimmel i sammet avfärdades av Kungl. Maj:t som opassande. Här fanns det således en skillnad i syn på Poliskammarens dignitet. Polisen hade uppenbarligen inte representation som en lika central uppgift som Linnarsson har funnit i sin studie av större statliga förvaltningsorgan och kollegier.³⁶

I övrigt bifölls äskandet med smärre modifieringar, dock först den 25 april 1776, vilket var tre dagar efter att Poliskammaren öppnat för allmänheten.³⁷ Korrespondensen kring polisens tillträde till lokalerna avslöjar således sådant som att sessionsrummet mycket riktigt märkte ut sig och rymde närmare tio sittande personer, för att inte nämna stående dito. I förmaket togs polisbetjänter och privatpersoner emot och tilläts sätta sig längs väggarna. Dylik inredning var åtminstone tanken, även om det kan ha dröjt en bit efter öppnandet innan Poliskammarens lokaler var fullt möblerade. Dessa ambitioner som fanns vid tillträdet går att kontrastera med vad som framkommer i senare källor som visar på en mer problematisk tillvaro i lokalerna för såväl polis som befolkning.

Med tiden ansågs Poliskammaren nämligen vara i behov av nya lokaler och verksamheten huserade på andra adresser mellan 1792 och 1797, men blev sedermera tvungen att återvända till Tessinska palatset.³⁸ Denna andra vistelse framstår med tiden som allt annat än problemfri eftersom det vid 1813 befanns vara så pass odrägligt, bland annat på grund av en verksamhet som hade att hantera fler fall med åren, att alternativt omgående behövde undersökas. En utförlig skrivelse om läget författades av dåvarande överståthållare Carl Mörner och ingavs till Kungl. Maj:t.³⁹ Samtliga citat som följer fram till och med nästa rubrik är från denna skrivelse.

Mörner betonade redan i början av sin skrivelse att det inte längre var möjligt att ta emot den mängd människor som hade ärenden hos polisen och att de anställdas förmåga att behålla hälsan och genomföra sitt arbete var hotad. För den som sökte sig till Poliskammaren beskrivs att ”uppgången till Policen och dess arbetsrum är uti en trång och mörk gränd; med mörka trånga och branta trappor”. Lokalerna beskrivs vidare som mörka, trånga, låga, svåra att vädra, fuktiga, stinkande och väldigt kalla under vintern. Denna bild och den organisering av rummen som framkommer bör rimligen stämma hyfsat väl överens med omständigheterna från 1776 och framåt eftersom organisationen i stort hade relativt oförändrade ansvarsområden och polisbetjäntantal under denna period.⁴⁰

På bottenplan fanns två vaktrum och på vinden fyra trappor upp små kalla boningsrum för polisbetjänter. Om den där ovan liggande krypvinden anges att

---

³⁶ Linnarsson (2014) s. 220.

³⁷ Volym 13, 1773–1781, 3 Riksmarskalken, I Kungliga hovet, 1135 Allmänna verks, ämbetsmäns, direktions m fl skrivelser till Kungl. Maj:t 1600t–1840, 25/4, Riksarkivet i Stockholm.

³⁸ Staf (1950) s. 61, 225–226, 343. Se även not 2 ovan.

³⁹ Volym 125, 1813, 13 Skrivelser från överståthållaren i Stockholm, 1134 Kollegiers m fl, landshövdingars, hovrätters och konsistoriers skrivelser till Kungl Maj:t 1600t–1840, 12/11, Riksarkivet i Stockholm.

⁴⁰ Osvald (2022) s. 64, 70–71; Staf (1950) s. 486–487.

den vid denna tid användes som extra arkiv där handlingar som inte fick plats i övriga rum placerades, bara för att där ”af mögel och röta aldeles förderfwas”. Funktionen för dessa våningar stämmer väl överens med vad som framkommit ovan i genomgången av planritningen och besiktningsprotokollet.

Vad gäller övriga rum förefaller viss rockad ha skett. Sessionsrummet med tillhörande förmak anges vid denna tid befinna sig på våningen tre trappor upp, precis under vindsvåningen. Det som tidigare sannolikt var stadsfiskalernas kontor hade blivit centrum för kammarens verksamhet. Det är svårt att uttala sig säkert om varför sessionsrummet flyttades upp ett par våningar, men måhända hade det delvis med ljusinsläpp att göra. Sessionsrummet anges dock i Mörners skrivelse vid denna tid som aldeles för lågt och mörkt. Trots att det låg så högt upp i huset var man tvungen att bruka ljus även på sommaren om vädret var mulet. Om sessionsrummet sägs vidare att ”utdunstningen och stanken af Arresterade och osnygge personer, som efter där måste emottagas försämra luften och göra wistandet för dem, som derstädes hafwa sine dageliga göromål, motbudande och för hälsan äfwentyrligt”.

Vidare var det också så kallt att kakelugnen var otillräcklig för uppvärmningen vintertid, och eftersom samlagen av människor gjorde luften så dålig att man behövde ventilera genom att öppna fönster fick tjänstemännen ofta sitta med överrockar och galoscher på. Från sessionsrummet avdelades genom en enklare plankvägg ett litet audiensrum för polismästaren att hantera hemliga ärenden. Detta audiensrum fick även tjäna till förvaring för såväl arkivhandlingar som ytterplagg. Dessa två rum nåddes genom förmaket, vilket var sparsamt inrett och ägnat åt anmälare och parter i olika mål att sitta och vänta. Förmaket var dock också ”beständigt upfyld af elaka dunster” och låg genom några trappsteg även i direkt anslutning till två arrestantrum för brottslingar. Arrestantrummen låg därmed utanför flygeln, i vad som på planritning IIII ovan anges vara rum nummer 4. Fångar med bleck om fötterna behövde således transporteras genom det redan överfulla förmaket. Av dessa anledningar menade Mörner att förmaket var obrukbart som väntrum för finare folk och dessa fick således också tränga sig in i sessionsrummet i avvaktan på sin tur.

På våningen två trappor upp från gatan skedde fortfarande en stor del av det vardagliga operativa arbetet. Mörners skrivelse anger, i likhet med övriga källor, att denna våning tidigare huserat sekreterarens arbetsrum och Poliskammarens kansli. Vid tiden för skrivelsen hade våningen tagits i anspråk för dokumentationen över Stockholms invånare. I flyttningstider, då tjänstefolk fick byta tjänst och flytta, blev dessa expeditionsrum så överfulla att köerna sträckte sig ned genom trapphuset och ut på gatan. Här finns således en delförklaring till att polisens övriga verksamhet i lokalerna blivit trängd.

Precis som besiktningsprotokollet förefaller skrivelsen härefter missa att beskriva en våning. Efter våningen två trappor upp anges aldrig något specifikt om ytterligare en våning en trappa upp, nästa dylika angivelse är vaktrummen på botenplan. Det som dock presenteras är stadsfiskalernas kontor vilka, precis som i besiktningsprotokollet, anges uppta två rum på en ospecificerad våning. Givet att

skrivelsen redogör för våningarna uppifrån och nedåt, och stadsfiskalernas kontor anges precis på denna plats i turordningen, framstår det som sannolikt att fiskalskontoren vid denna tid låg en trappa upp från gatan, i vad som tidigare varit förmak och sessionsrum. Det framstår således som sannolikt att det skett ett våningsbyte mellan dessa delar av verksamheten vid återflytten. I stadsfiskalernas kontor delgavs polisbetjäningen sina dagliga order och uppdrag. På grund av den växande angränsande verksamheten hade dessa rum även fått börja tjäna som platser där resande som ankom till staden skulle anmäla sig. Kombinationen av de två väsensskilda verksamheterna i samma rum beskrivs av Mörner ”medföra otrolig olägenhet”.

Skrivelsen från 1813 avrundas med att beskriva ”dessa odugliga Embetsrum” som otillräckliga och ovärdiga huvudstaden, särskilt när utlänningar och stadens invånare av alla stånd stundvis måste besöka dem och ”böra emottagas i anständiga Rum”.

Även om överståthållare Mörner sannolikt avsiktligt målade upp läget i så mörk dager som möjligt för att få till stånd nya lokaler och utökade resurser så är det även med en försiktig läsning en pressad och stökig verksamhet som framträder. Särskilt med tanke på det antal fall som dagligen registrerades i kansliet respektive behandlades i sessionsrummet med alla inblandade parter, något som behandlas närmare nedan. Det är också tydligt att lokalernas skick faktiskt hade en skadlig inverkan på exempelvis Poliskammarens administration och medförde att arkivmaterial skadades eller gallrades bort.⁴¹ Behovet var således uppenbart och förslag på alternativ diskuterades tämligen omgående av Kungl. Maj:t med anledning av skrivelsen. Det skulle dock dröja ytterligare fem år innan alternativa lokaler fanns tillhanda och Poliskammaren kunde flytta.⁴²

Om planritningarna och besiktningsprotokollet gav insikt i polishusets struktur så visar dessa skrivelser hur lokalerna fylldes inte bara med inventarier utan också med människor som skulle utöva sitt värv. Materialets fokus ligger framför allt på Poliskammarens anställda och frivilliga besökare, men också arresteranter kan skönjas. Uppenbart är hur den mänskliga dimensionen fördjupar förståelsen av polishuset. Byggnadens biografi blir också tydligare eftersom det går att se hur delar av verksamheten förflyttades mellan våningar under olika perioder. Likaså framgår exempelvis hur en plankvägg skärmade av en del av sessionsrummet för att möjliggöra polismästarens hantering av hemliga ärenden. Hur brukares behov över tid kan påverka byggnader illustreras här. Tydligt blir också hur avgörande de skriftliga källorna och det historiskvetenskapliga perspektivet ändå är. Byggnadsarkeologiska metoder kan måhända finna spår av plankväggen, men aldrig motivet till dess uppförande. Med detta sagt söker jag mig nu än närmare polishusets människor och går till det rättsliga materialet som skapats inom ramen

---

⁴¹ Annie Mattsson, ”The Materiality and Practice of Documentation in the Archives of Stockholm’s Royal Police Chamber, 1776–1791”, i Annie Mattsson, Eve Rosenhaft & Helga Müllneritsch (red.), *The Materiality of Writing: Manuscript Practices in the Age of Print* (Uppsala 2019) s. 430, 433–434; Staf (1950) s. 489.

⁴² Staf (1950) s. 344.

för polisens verksamhet. Där står för allmän beskådan de fångar och personer av lägre stånd som i övrigt material endast skymtat förbi.

Arrestanter och oordning

Som redan nämnts kommer jag utifrån polisarkivets omfattande material nu att fokusera på diariet. Det återger varje ärende som hanterades av Poliskammaren, den hemliga verksamheten undantagen. Vanligtvis fördes ett ärende in i diariet samma dag som det uppkom eller morgonen därpå om polisbetjänarna arresterat någon om natten. Ärendets natur och involverade parter framgår oftast väldigt tydligt. Ärenden behandlades generellt redan inom ett dygn eller två eftersom hela poängen med Poliskammaren var en snabb och enkel hantering av huvudsakligen bötesärenden. Påföljderna i varje enskilt fall dokumenterades i en bredvidliggande kolumn. I vissa ärenden fördes även utförliga protokoll, men det gällde huvudsakligen för fall av mer komplex karaktär och vid vanliga bötesärenden förefaller det sannolikt att det som mest fördes kortfattade anteckningar. En stor andel protokoll och koncept har heller inte överlevt för eftervärlden. Diarierna är dock fullt tillräckliga för att bilda sig åtminstone en uppfattning om vilka personer som rörde sig i Poliskammarens lokaler om dagarna.

För denna del av föreliggande text har jag tittat på diarierna för de år som jag undersökte inom ramen för min avhandling och således känner väl.⁴³ Från diarierna har sökts fram ärenden där själva Poliskammarens lokaler framträder som platsen för en förseelse. Det kan noteras att det bland de 4301 fall som hanterades åren 1776–1777 inte uppträder ett enda sådant. Vad gäller år 1804 förekommer tre fall bland de 3903 som hanterades. Slutligen vad gäller de 5646 fall som behandlades under år 1835 förekommer 20 stycken. Givet att Poliskammaren sista året fanns i andra lokaler än Tessinska palatsets flygel, vilket är i fokus för denna text, lämnas fallen från 1835 därhän. Det kan dock kort noteras om 1835 att samtliga fall utom ett handlar om personer som varit berusade, våldsamma eller förolämpat polisbetjänare, nästan exklusivt i förmaket. Det tjugonde fallet handlar om en silversked som upphittas, också i förmaket, mellan några stenar.⁴⁴ Dessa och liknande fall kan vara intressanta att titta på i en undersökning som tar ett större grepp om den tidigmoderna polisens olika lokaler.

De tre fallen från 1804 är, trots att de är få till antalet, således särskilt intressanta att titta närmare på eftersom det var just i det första polishuset som överträdelserna begicks och fångade polisbetjänarnas uppmärksamhet. De är samtliga relativt enkla till sin karaktär, men står också för en intressant bredd.

---

⁴³ Osvald (2022) s. 37–41.

⁴⁴ Volym 1–4, 31, 62, C Ia1 Diarium, 01 Äldre Poliskammaren, ÖÄ 0021 Överståthållarämbetets för polisärenden 1, Stockholms stadsarkiv. Möjligen utgör silverskeden ett exempel på stöldgods som lyckats undngöras av en arrestant innan personen i fråga visiterats av polisbetjäningen.

Den 23 april arresterades kvinnspersonen Anna Sophia Sahlberg. Hon var redan känd som en vanartig person och hade två år tidigare förekommit hos Poliskammaren. Under förekomsten 1804 påträffades hon med att försöka smugla in dryckesvaror till personerna som befann sig inne i arrestantrummet. Som straff för förseelsen dömdes hon till fyra dagars fängelse vid vatten och bröd.

Den 11 juli arresterades sjömännen B. Pickander, Jacob Måsbäck, G. Sjöberg, Henric Joh. Ström och Matts Wahlman. Dessa hade på förmiddagen samlats med många fler sjömän på gatan utanför polishuset på ett sätt som upplevdes hotfullt av polisbetjäningen. Deras syfte var att avkräva Poliskammaren på information om en skeppskock vid namn Johan Lännberg som sedan några veckor var arresterad för att ha rymt från sin tjänst. Den hotfulla situationen föranledde arresteringar, merparten av sjömännen undkom medan de fem nämnda sjömännen fick varsin allvarsam varning om att hålla sig till sina fartyg. Lännberg fick i sinom tid tillbringa åtta dagar i fängelse vid vatten och bröd innan han släpptes fri.

Den 15 oktober arresterades skräddaränkan Maja Stina Hasselbarth för att ha gjort oljud i Poliskammarens förmak och på gatan utanför, samt för att ha vållat folksamling. Hennes ärende remitterades till Stadens kämnärsrätt, i väntan på vars behandling hon frisläpptes.⁴⁵

Dessa tre fall är i sig självklart inte tillräckliga för att dra några generella slutsatser. De förefaller dock bekräfta den bild som överståthållare Mörners skrivelse målade upp. Många människor förefaller ha rört sig in och ut ur Poliskammarens lokaler. Det var en aktiv miljö, vilket i sin tur kunde ge upphov till olika former av övertramp. Eftersom det offentliga förmaket låg i direkt anslutning till det rimligen mer kontrollerade arrestantrummet är Anna Sophia Sahlbergs försök att smugla saker illustrativt för rörelserna i polishuset.

Olika sätt att föra in smuggelgods är något som Viktor Englund har undersökt i sin avhandling och exempelvis kastande framstår som ett vanligt sätt för att få varor till fångar under 1800-talets slut. Nu är inte ett polishus centralt placerat på stadsön att jämföra med Englunds undersökning av Centralfängelset på Långholmen, vare sig gällande sannolik vistelsetid eller övervakning, men ändå förekom likartade metoder för att påverka den materiella tillvaron.⁴⁶ Englund finner i sin undersökning olika exempel på hur föremål förmedlades genom nära och fjärran relationer, genom fönster eller mellan galler, för att förhöja kvaliteten på den häktades vistelse.⁴⁷ Sahlbergs fall utgör ett exempel på samma fenomen, det faktum att vistelsen i Poliskammarens lokaler som regel var snabbt övergående förefaller inte ha utgjort något hinder för denna impuls. Snarare är det tänkbart att tillgängligheten gjorde smugglaren, så att säga. Som nämns ovan skulle polishuset per definition vara öppet för allmänheten.

---

⁴⁵ Volym 31, 1804, C Ia1 Diarium, 01 Äldre Poliskammaren, ÖÄ 0021 Överståthållarämbetets för polisärenden 1, 23/4, 22/6, 11/7, 15/10, Stockholms stadsarkiv.

⁴⁶ Viktor Englund, *Fångsambället som inte skulle finnas: Överlevnad och anpassning i fängelse under åren 1890–1920* (Uppsala 2019) s. 139–143.

⁴⁷ Englund (2019) s. 153–154, 196–199.

I Mörners skrivelse var öppenheten att betrakta som ett problem snarare än något önskvärt. Samtidigt behövde polishuset vara just öppet och tillgängligt för att erbjuda befolkningen den handräckning som var syftet med Poliskammaren. Här skiljer sig gränsen mellan polishus och gata väsentligt från många andra slags byggnader, särskilt under en period där historisk forskning på sistone alltmer med emfas pekat på att det pågick nya slags konflikter och gränsdragningar mellan det privata hemmet och den offentliga gatan.⁴⁸ Också den direkta anslutningen mellan väntrum och arrestantrum måste ha gjort tillgängligheten för obehöriga påtaglig i jämförelse med ett regelrätt fängelse. Att personer som Sahlberg försökte ta vara på möjligheten förvånar därmed inte.

Sådant som orsakade folksamlingar utanför sågs också uppenbarligen som problematiskt. De många sjömännen och den ensamma skräddaränkan skiljer sig från varandra på tydliga vis. Det ena fallet inbegriper en tydligt definierad grupp med ett tydligt mål och egenintresse, det andra en ensam person med oklar motivation. Båda fallen visar dock på polishusets öppenhet och sårbarhet, men också att det fanns en vaksamhet och kontroll på platsen som trots allt var fylld av polisanställda. Att det handlar om så pass få fall av denna natur som går att finna under 1804 tyder på att de var förhållandevis ovanliga, även om det sannolikt finns ett mörkertal. Detta resultat kan förvisso vara ett uttryck för urvalet. Eftersom jag i min avhandling studerade vardagen valdes aktivt bort år med förekomster av upplopp, krig, kröningar, riksdagar och andra händelser av stor politisk betydelse.⁴⁹ Möjligt är att år där den politiska oredan var större skulle innebära en ökad förekomst av angrepp på myndighetsbyggnader. Exempelvis Berglund respektive Langens ovannämnda forskning visar på en risk för det. Som komplement finns här dock annat källmaterial som pekar på polishusets kontinuerliga utsatthet.

Förekomster av upprörda och kritiska grupper är inget som görs en poäng av i något av det ovan studerade källmaterialet, måhända för att det var en oundviklig självklarhet. Det kan dock noteras att det bland handlingarna om Tessinska palatsets löpande underhåll återkommer vissa aspekter som framstår som specifika för just Poliskammarens lokaler. Däri finns nämligen upprepade beskrivningar av hur lås, såväl till porten ut mot gatan som in till specifika kontor, har behövt lagas, smörjas eller bytas ut. Likaså finns verifikationer som visar att fönsterrutor återkommande behövde bytas.⁵⁰ Det rättsliga materialet och oron för folksamlingar sätter dessa verifikationer i ett tydligt sammanhang. Måhända fanns i fönsterkrossandet också ett mått av den symboliska betydelse och rituella konflikt som bland annat Daniel Jütte funnit vara ett återkommande element hos oordning i tidigmoderna städer och där myndighetsbyggnader utmärker sig som

---

⁴⁸ Johannes Ljungberg & Jesper Jakobsen, "The establishment of the police office in mid-eighteenth-century Altona: new opportunities for privacy in transitional times?", *Urban History* (2023) s. 2, 7–20.

⁴⁹ Osvald (2022) s. 37.

⁵⁰ Volym 1, 1774–1808, II Handlingar rörande Tessinska palatset, sedermera överståthållarebostället, 0176C Börs-, bro- och hamnbyggnadskommitterade, Arkitekternas papper, Stockholms stadsarkiv.

måltavlor för folklig ilska.⁵¹ Av ovannämnda besiktningsprotokoll framkom också att vaktrummen på markplan var gallerförsedda.⁵² I syntesen av dessa olika källgrupper framgår varför galler kunde var befogat inte bara för att hålla fångar inne utan också för att skydda från angrepp utifrån.

Vid en övergripande genomgång av 1804 kan det konstateras att det i genomsnitt behandlades strax över tolv fall per arbetsdag. Genom ett slumpmässigt urval har jag här tittat närmare på den 24 februari, en fredag, för att se hur många personer som kunde röra sig i kammaren. Denna dag behandlades fjorton ärenden av vad som får sägas vara representativ karaktär: tre fall vardera av stöld, bristande leverne respektive avsaknad av tjänst; två fall av dryckenskap; ett överfall; en skattesmitning; och en som rökt tobak på ett otillåtet, brandfarligt sätt. I dessa fall förekommer fjorton olika polisbetjänter, fjorton svaranden och åtminstone fem vittnen. Totalt redogör dessa fall för trettiotre personer som besökte polishuset, och det är då endast de som med säkerhet närvarade. Härutöver är det ett antal personer som anges vara kallade men inte dök upp, samt ett antal vittnen vars närvaro inte tydliggörs. Vid en snabb jämförelse med andra datum under året kan det konstateras att det vissa dagar var väsentligt många fler personer som förekom i ärenden, vissa dagar något färre.⁵³ Vid en jämförelse med bevarade protokoll från mer högprofilerade fall framgår också att det inte sällan deltog vittnen som inte alls omnämns i diariet.

De enskilda fallen och den övergripande analysen av en slumpmässigt vald dag illustrerar vilken gynnsam grund detta slags rättsliga källor kan vara för fortsatta studier. Möjligheten till att förstå rörelse mellan rum, passager och trappor är, som Lindström och Tagesson varit inne på, ytterligare en aspekt där historikerns verktygslåda besitter särskild potential.⁵⁴ En konsekvent genomförd tillträdesanalys av polishuset under en mer politiskt laddad period där särdeles mycket källmaterial bevarats är en kittlande tanke. Vad materialet visar, redan vid en enkel genomgång, är hur inträdet i Poliskammarens lokaler var kontrollerat och kunde vara komplicerat exempelvis under vissa tider på dygnet eller året, delvis jämförbart med hur Jütte beskriver upplevelsen av att träda in i en stad.⁵⁵ Polishuset skulle dock vara öppet för stadens invånare som grundprincip för att möjliggöra upprätthållandet av ordningen i Stockholm. Denna öppenhet var inte möjlig att upprätthålla utan vissa problem, såsom exemplifierat av arresteringarna och kontrollerna av de störande folksamlingarna. Likaså stod den som väl trätt in i lokalerna under vakande ögon, med risk för att bli påkommen vid överträdelser, vilket exemplifieras av Anna Sophia Sahlberg. Sett tillsammans med det

---

⁵¹ Daniel Jütte, ”Smashed Panes and ‘Terrible Showers’: Windows, Violence, and Honor in the Early Modern City”, *West 86th: A Journal of Decorative Arts, Design History, and Material Culture* 22:2 (2015) s. 139–143. Se även exempelvis Berglund (2009) s. 382–384.

⁵² Volym 1, 1773–1863, F 5 Handlingar rörande Tessinska palatset, sedermera överståthållarebostället, 0165 Bemedlingskommissionen, SSA.

⁵³ Volym 31, 1804, C Ia1 Diarium, 01 Äldre Poliskammaren, ÖÄ 0021 Överståthållarämbetets för polisärenden 1, Stockholms stadsarkiv.

⁵⁴ Lindström & Tagesson (2023) s. 37.

⁵⁵ Jütte (2014) s. 220–221.

övriga källmaterialet framkommer således genom det rättsliga materialet ett polishus med alla dess komponenter, inklusive enskilda individer med sina egna motiv, på plats.

Slutsatser

Vad kan då sägas om upplevelsen av Stockholms första polishus och hur det påverkade samt påverkades av polisverksamheten? Olika former av material har gett varierande och komplementära bilder. Uppenbara är de skriftliga källornas begränsningar. Oavsett hur omfattande analyser som sker av renoveringsmaterial, planritningar och besiktningssprotokoll så går det inte att komma ifrån diskrepanser och oklarheter. Där krävs byggnadsarkeologiskt arbete – inte bara som ett stöd, utan också som ett sätt att väcka nya frågor att ställa till det skriftliga materialet. För att tala med Lindström och Tagesson kan tvärvetenskapliga samarbeten inte bara ge nya insikter utan också utveckla inomvetenskapliga metoder.⁵⁶ Utifrån en bredd av skriftliga källor har det dock även utan byggnadsarkeologiskt underlag blivit möjligt att säga en hel del. Trots frånvaron av detaljregleringar av lokalerna i förordningar och instruktioner har källor relaterade till byggnadens bruk och underhåll gett en fördjupad förståelse av hur byggnaden anpassades till verksamheten. Olika överståthållare försökte upprätthålla en grad av representativitet som förefaller stämma överens med det som Linnarsson funnit för större statliga förvaltningsorgan och kollegier.⁵⁷ Denna målsättning verkar som regel inte ha lyckats för denna myndighetsbyggnad av mer lokal och praktisk karaktär. Tack vare denna förståelse går det också att måla upp en bild av upplevelsen för de stockholmare som, frivilligt eller ofrivilligt, rörde sig i det första polishuset.

På markplan fanns två vaktrum, med kistbänkar och en grön kakelugn, ett antal kallrum varav ett med brunn och två avträdeshus. De grundläggande behoven var således täckta och Poliskammaren hade bemanning på plats som var möjligt att nå från gatan oavsett tid på dygnet. Vaktrummens fönster var försedda med galler som förefaller ha skyddat såväl från eventuella rymningar som från angrepp utifrån av uppretade folkmassor. Krossade fönster och skadade lås var nämligen inte alls ovanligt.

Den som rörde sig in i byggnaden, om köerna inte var för långa, möttes stegvis av det vardagliga operativa arbetet. De exakta våningarnas funktion kunde variera över tid, men alltid fanns verksamhetens hjärta på den våning som huserade förmak och sessionsrum. Den som skulle förekomma i ett polisärende möttes först av det enkelt inredda förmaket där polisbetjänter och besökare av lägre status stod upp eller satt på bänkar längs väggarna. Ankommandes närvaro dokumenterades av en vaktmästare vid sin pulpet. Personer som så önskade kunde härifrån

---

⁵⁶ Lindström & Tagesson (2023) s. 40.

⁵⁷ Linnarsson (2014) s. 220.

försöka smita in till det angränsade arrestantrummet och kommunicera eller försöka föra in varor till brottslingar, dock inte utan stor risk för att bli påkommen.

Sessionsrummet innanför förmaket hade mer påkostat möblemang och dekorationer. I vilken utsträckning denna prakt gick att ta del av är en öppen fråga, dels på grund av den bristande belysningen och dels som följd av den ofta förekommande trängseln. I sessionsrummet packades samman de som skulle pröva fall, de vars fall prövades, arbetande polistjänstemän utan egna kontor och besökare som på grund av sin högre status inte gärna kunde vänta på sin tur i förmaket. Eftersom fönstren behövde stå öppna för ventilationens skull satt där ofta frysande tjänstemän med ytterkläderna på. Bakom en enkel plankvägg, avskild från besökare men samman med arkivhandlingar och annan förvaring, hanterade polismästaren hemliga ärenden.

På en annan våning fanns stadsfiskalernas kontor där polisbetjänter konstant kom och gick för att få sina uppdrag. Åtminstone periodvis skulle också samtliga till Stockholm ankomna resande inpassera och anmäla sig här. Än värre var springet under flyttningstiderna, då kunde trapphuset och gränden fyllas av invånare som väntade på att få anmäla sina nya tjänsteplatser, något som med tiden trängde ut sekreterarens kontor och Poliskammarens kansli från deras rum på våningen två trappor upp. På översta våningen fanns slutligen små kalla rum inredda som bostad med ett tillhörande litet kök så att polisbetjänter skulle finnas tillhanda alla tider på dygnet. Ovanpå dessa fem våningar låg slutligen en trång liten kallvind där de arkivhandlingar som inte gick att undanskuffa någon annanstans placerades, och långsamt ruttnade bort.

Den som önskade träda in i Poliskammarens lokaler möttes således av en myllrande aktivitet och erbjöds såväl många hinder som möjligheter att utföra sitt värv. Polisverksamheten påverkade byggnadens organisering och påverkades av byggnadens begränsningar. Eftersom polishuset i egenskap av myndighetsbyggnad varken var en bostad eller en verkstad uppstod särskilda relationer mellan byggnaden och dess brukare, vilket är beaktansvärt för alla som önskar studera tidigmoderna städer. Poliskammarens särskilda roll innebar att den alltid skulle stå öppen för att tjäna stadens invånare och bidra till upprätthållandet av ordning. Denna öppenhet kom ibland under prövning och förefaller endast ha gått att upprätthålla genom ständig kontroll. Inträdet i polishuset framstår därmed som en distinkt rörelse i Stockholms stadsrum vid denna tid. Det utgör ett paradexempel på en historisk upplevelse som endast kan bli synlig genom ett mikrogeografiskt angreppssätt. Det var under denna tid en unik rörelse i Stockholm som endast förekom just i denna skala, just på denna plats.